

ПРАВОСУЂЕ У ПОМОРАВСКОМ ОКРУГУ У ПЕРИОДУ ОД 1813. ДО 1820. ГОДИНЕ

Апстракт: У овом периоду територију садашњег Поморавског округа чиниле су у највећем територије тадашње Јагодинске и Ћупријске нахије. Са пропашићу унутрашње самосталности државне управе, 1813. године, срушен је био у потпуности и апарат власти, а тиме и систем провосуђа који је у устанку био изграђен. Остали су били само кнезови по нахијама и кметови по селима, без икаквих права, само са дужностима да распоређују и купе порез. Априла месеца 1815. године подигнут је нови народни устанак. После устанка и почетка владавине кнеза Милоша, настаје период својеврсног двовлашћа турских и српских органа. Судску власт су и даље вршили турски органи: муселим и кадија уз присуство нахијског кнеза када је суђено Србима, док су по селима судили српски кнезови. Овако стање у правосуђу траје до 1820. године, када је Милош успео да расправљање спорова и кривица Срба пренесе да искључиво буду у надлежности српских старешина.

Крајем октобра 1813. године велики везир Хуршид-паша је са главнином своје војске прошао кроз Србију, ушао у Београд и тиме је био угашен Први српски устанак. Продирање Турака у Србију било је праћено страшном осветом према народу. Турски терор нарочито је био усмерен према оним нахијама које су представљале центар устанка, међу којима су биле и јагодинска и ћупријска. Неки извори указују на то да је турским војницима било одобрено да у току првих двадесет дана могу радити шта хоће, могу мушкарце изнад 15 година убијати, а жене и децу робити. Те су чете са разних страна почеле доводити жене и децу, и Београд је био пун робља, које су Турци продавали. Само на дан 17. октобра доведено је било на продају 1800 српских жена и деце.¹

Одвођење становништва било је највише изражено у долини Мораве, и то у околини Крушевца, Параћина, Ћуприје, Јагодине и Свилајнца. Ово становништво је највише одвођено у Македонију, у областима око Дебра, Куманова, Охрида и Струге.²

Одмах по угушењу устанка велики везир, Хуршид-паша издвојио је Београдски пашалук из дотадање Србије, а остале крајеве (шест нахија) које су Срби у току устанка били освојили, вратио је суседним пашалучима,

којима су и раније припадали. Тада је међу враћеним била и параћинска нахија. За везира Београдског пашалука поставио је Сулејман-пашу „Скопљака” и повратио пашалуку турску управу од пре устанка. У свима нахијама поставио је муселиме (начелнике) и кадије (судије) и дао им таква права да је власт народних кнезова морала убрзо постати ништавна. И на крају објавио је 31. октобра 1813. године да је султан опростио све погрешке српској раји, да јој више нико не сме чинити зулума, ни неправде и да јој је слободно вратити се на своја огњишта, мирно живети и наставити своје послове.

Вест о поразу Наполеона код Лајпцига, која је из Панчева стигла у Београд, учинила је да су Турци постали још мекши. Срби су почели напуштати планине и враћати се у своја села. Такође, у Србију се вратио и велики број избеглица из Аустрије. У земљи је био повраћен мир. За то време отишле су и турске трупе из пашалука, тако да у њему, због оскудице у храни није остало више од 3000 до 5000 војника.

Турска благост у управи није дуго потрајала. Пошто је успостављена војна безбедност у Пашалуку, Сулејман-паша је, не зна се тачно да ли по сагласности Цариграда, почео са првим недељама 1814. године спроводити полицијски терор под изговором да тражи оружје и посакриване хајдуке, а у ствари је желео да се освети и разрачуна са виђенијим Србима. Турски тевтиши су свуда за собом остављали лелек и пустош. Народу је уз то, готово неочекивано, био наметнут и велики

¹ Јакшић-Страњаковић, Србија од 1813. до 1815, Београд, стр. 6

² Д. Јовановић, Јагодинска, ћупријска и параћинска нахија у Првом српском устанку, 1804-1813, Јагодина, 1994, стр. 68

појединачан и колективни кулук за оправку београдске тврђаве. И порез је био веома повећан. Посебно је сурово био прикупљан нахијски порез за издржавање нахијских војника, добровољаца под најам. Тако је почетак 1814. године увелико личио на време јаничарских насиља пре устанка. Гладна година и јака епидемија куге употпунили су само списак невоља у којима се нашао српски народ у Београдском пашалуку у 1814. години.

У таквој ситуацији половином септембра 1814. године избила је буна у пожешкој нахији, са средиштем у манастиру Трнова код Чачка, којој се на чело ставио бивши старовлашки војвода Хаџи-Продан Глигоријевић. Буна се одмах пренела и на велики део крагујевачке и јагодинске нахије. Међутим, упркос извојеваној победи код Кнића устаници су се растурили, уверени да буна није добро организована. Слом Хаџи-Проданове буне изазвао је нов талас турске одмазде. Похватао је неколико стотина сељака, међу којима је било и више калуђера, свештеника и кметова, који су дотерани у Београд и ту посечени или натакнути на колац. Страх је поново завладао у народу као у време дахијске сече кнезова. Скоро да није било никакве судске власти и нико није био сигуран за своју главу. Од виђенијих људи из јагодинске нахије тада су страдали, односно набијени на колац на београдској тврђави левачке војводе Стеван и Јован Јаковљевић, браћа из Белушића, и Милија Здравковић, народни старешина и члан Совјета из Њупријске нахије.

Са пропашћу унутрашње самосталности државне управе, 1813. године, срушен је био у потпуности апарат власти који је у устанку био изграђиван. Нестало је војвода, председника, чланова, писара Магистрата као и полицај комесара. Остали су били кнезови по нахијама и кметови по селима, без икаквих права, само са дужностима да распоређују и купе порез. Сву власт су имали муселими, а у неким местима вршили су и судску. Муселими су били прикључени, ради купљења оружја, нарочити комесари са јаким одељењима војника.³

Овакво стање у Београдском пашалуку довело је да у недељу 11. априла (по старом календару), односно 23. априла (по новом календару) 1815. године на сабору код цркве у Такову, Милош Обреновић свечано објави да се диже нови народни устанак, предајући Сими Паштрмцу заставу са већ легендарним позивом: “Ето мене, а ето вама рата с Турцима”. Са падина Рудника устанак се нагло проширио и на све околне крајеве. После рудничке и

крагујевачке нахије устанку је пришла одмах и јагодинска нахија. У њој су за овај устанак највише радили поп Филип, војвода студенички, Илија Вукомановић, кнез левачки из Сабанге, Милоје Тодоровић из Црнче, Милисав Дробњак и Неша писар из Сиоковца. Ови одмах подигну мали шанац више Јагодине у селу Белици да бране друм за Крагујевац.⁴

Борбе са Турцима у Другом српском устанку на подручју јагодинске нахије вођене су веома кратко. Започеле су борбом у шанцу код села Белице средином маја, наставиле борбом код села Буковча крајем јуна, а завршиле битком код Гиља првих дана месеца јула 1815. године. Јагодина је и даље остала у турским рукама са мноштвом турских избеглица из Крагујевца, Баточине и Багрдана, који су у њој нашли уточиште.

На почетку, устанку су пришли и неки делови њупријске нахије, предвођени Милисавом Здравковићем-Ресавцем и Павлом Цукићем који су у два наврата разбијени у селу Миливи.⁵

У току јула и августа месеца 1815. године српски устанак је ушао у своју другу фазу-у преговоре, зашто су обе стране биле заинтересоване. Као вођа устанка, Милош је добро знао да војни део борбе Срба за слободу не би могао успешно бити завршен ако не би дошло и до политичких преговора с Турцима и до њиховог признања српских захтева. Зато су Срби стално истицали да је њихова борба уперена против зулума Сулејман-паше „Скопљака”, а не против султанове власти.

Нови српски устанак није био пријатан ни за Турску. Страхујући од дипломатских компликација, а свакако и под утиском пораза на бојном пољу, Порта је дала инструкције Марашли Али-паши, руменијском валији и сраскеру турске војске у Европи, да ступи у преговоре са Србима уз обећање да ће им се побољшати положај, а виновници зулума бити кажњени. Слично упутство је добио и Хуршид-паша. Тако је и дошло до преокрета у српско-турским односима. Преговори су почели између кнеза Милоша и Хуршид-паше, а затим настављени и са Марашли Али-пашом.⁶

У српско-турским преговорима су Јагодина и нека места у њеној нахији, а посебно Њуприја, били веома значајна места. Први састанак српских и турских делегата био је одржан у манастиру Јошаници. Са српске стране

³ Историја Београда 2, Просвета, Београд, 1974, стр. 214

⁴ Емило Цветић, Из историје старе Јагодине, Јагодина 1988, стр. 36

⁵ Д. Ђулић-М. Милачић, На Морави Њуприја, Њуприја 1977, стр. 23, 24

⁶ Историја српског народа, V-1, Београд, 1994, стр. 105

у преговорима су учествовали: Јован, брат Милошев, Димитрије Техаја, кнез Милоје Тодоровић из Црнче и калуђер Неофит из манастира Никоља (Овчар). После овог састанка, на позив Марашли Али-паше, дошло је крајем августа 1815. године у Ћуприји до састанка између Милоша и њега. После дужих разговора (према неким изворима састанак је трајао два дана и две ноћи), Марашли Али-паша и Милош Обреновић се погоде: да Срби пропусте нешто турске војске у Београд, да српски посланици са препорукама везирским и пратиоцима оду у Цариград, остала војска турска да остане где је до повратка посланика, да везир пише Хуршид-паши да не прелази Дрину и да српска војска остане где је. После разговора Милош се врати у Белицу, а посланици кнез Милоје Тодоровић из Црнча и калуђер Неофит крену за Цариград, а почетком септембра Марашли Али-пашу са делом своје војске Срби пропусте на путу за Београд који је новембра 1815. године сменио Сулејман пашу и он сам на српски захтев буде постављен за београдског везира.⁷

У очекивању да турска влада потврди народне жеље (акт састављен у име „раје смедеревског санџака“ у 11 тачака и по другој депутацији послат у Цариград), дошло је између Милоша и Марашли Али-паше, 6. новембра 1815. године до усменог споразума о будућој управи. Паша је одобрио да Срби узму у руке прибирање дажбина, а да спахије узимају своје приходе од сељака, тачно по својим повељама. Осим тога, пристао је да Милош остане „врховни кнез Србије“, да уз муселима у свакој нахији буде један српски кнез, који ће заједно са њим судити Србима и да се у Београд оснује највиши народни суд, под именом народне канцеларије.⁸

Турска влада је почетком 1816. године послала Марашли Али-паши у Београд седам фермана, којима је остварен само један, незнатни део српских жеља. Смањила је данак, дала је опроштај и слободу трговине, пристала да турским нахијским старешинама буде придодат по један српски кнез и одобрила је оснивање народне канцеларије.⁹

Мада Срби нису били задовољни добијеним повластицама, међутим, у поређењу са претходним периодом било је ипак постигнуто да Сулејман-пашину страховладу заменио је релативно благ режим Марашли Али-паше. Турци су били одстрањени из народне средине, а народне везе и обавезе с турским

властима, и судске и пореске природе, убудуће је требало одржавати посредством Српских органа управе па преко Народне канцеларије. Као носилац султановог суверенитета у Београдском пашалуку, београдски паша је општио са народом у редовним случајевима преко његових представничких органа: кнезова и Народне канцеларије.

Склопљени мир брзо је довео да су се Јагодина, Ћуприја, Свилајнац и друга већа места на територији јагодинске и ћупријске нахије (сада већи део Поморавског округа) почела пунити српским живљем. Из њих су отишли јаничари и зулумћари, а остали су Турци ерлије, који су били мирни, или су морали бити мирни. За муселима јагодинске нахије помиње се да је био постављен Али-ага Асећи.¹⁰

Почетком децембра 1815. године за старешину ћупријске нахије Милош је поставио Милосава Здравковића Ресавца, са седиштем у Свилајнцу.¹¹

Нешто касније, 19. децембра исте године за старешину јагодинске нахије био је постављен Милета Радојковић.¹²

Имена постављених нахијских старешина саопштена су Народној Скупштини, која је одржана 19. децембра 1815. године где су им одмах одређене и дужности: да прикупљени порез са рачунима и одређеном монетом предају врховном кнезу; да извршавају све заповести, које им буде издавао врховни кнез; да се старају о одржавању реда и сигурности у повереној им нахији; да врше судску власт; суде по свим врстама суђења, као што су злочинства, кривични спорови и у опште спорови по грађанским а често и по брачним парницама.¹³

Првих дана 1816. године, за кнежинске старешине постављени су: у јагодинској нахији за левачку кнежину Илија Вукомановић и Косовац за темнићку кнежину; а у ћупријској нахији: Стојан Петровић.¹⁴ Треба истаћи да је и нахијске и кнежинске старешине постављао кнез Милош.¹⁵

У време док је трајало примирје, месец дана пре договора Милоша и Марашли Али-паше, почетком октобра 1815. године, Господари Милош Обреновић и Вујица Вуличевић

⁷ Е. Цветић, наведено дело, стр. 38

⁸ Јакшић-Страњаковић, наведено дело, стр. 18

⁹ Исто, стр. 19

¹⁰ Е. Цветић, наведено дело, стр. 39

¹¹ Д. Ђулић-М. Милачић, наведено дело, стр. 24

¹² Е. Цветић, наведено дело, стр. 39

¹³ Мита Петровић, Финансије и установе обновљене Србије I, Београд, 1901, стр. 136

¹⁴ Исто, стр. 643 и 644

¹⁵ Бора Радовановић, Правосуђе у Смедереву, Смедерево, 1966, стр. 23

основали су „Правитељствујушчи Совјет” – прву судску власт после пропасти устанка 1813. године. У њега су били постављени „два Господина кнеза” Митар Којић Чола из Божурне и Стјепан из Темнића, са „два пандура” и писар Павле Тодоровић. Седиште овог суда било је у манастиру Вољачи. После 8. октобра 1815. године, „Господа кнезови” су се разишли и „растурили Совјет”, јер је после закључења сталног мира између Милоша Обреновића и Марашли Али-паше, у Београду установљена „Српска Народна канцеларија”, тј. Велики Народни Суд, и онда је престала потреба за „Правитељствујушчи Совјет” у Вољавчи.¹⁶

Почетак владавине кнеза Милоша Обреновића обележен је својеврсним двовлашћем турских и српских органа. У том погледу ни правосуђе није било изузетак. Осим тога, управне и судске власти још увек нису биле раздвојене. Није била створена нова правосудна организација. Судску власт су и даље вршили турски органи: муселим и кадија. Усмени споразум кнеза Милоша и Марашли Али-паше, сачињен новембра 1815. године, предвиђа да без присуства нахијског кнеза (старешине) турски муселим не може судити Србима. По селима у Србији, Србима су судили српски кнезови и српске власти, а „важнија дела” су морали да муселиму нахијском представљају на одобрење.¹⁷ Углавном кнезови кнежине судили су спорове мање вредности а за преступе, а за мања кривична дела имали су право изрицања казни до 25 батина.¹⁸

У том периоду двовлашћа, судску власт у јагодинској нахији вршили су муселим Али-ага Асећи и нахијски старешина кнез Милета Радојковић, а по кнежинама кнезови Илија Вукомановић, Сима Вукићевић, Михајло Јовановић-Кујунџић, Косовац, Аранђел Милосављевић. У ћупријској нахији судили су свилајначки и ћупријски муселим, нахијски старешина Милосав Здравковић Ресавац, кнежински кнезови: Лака из Ресаве, Стојан Петровић и други.

Виши орган судске и уопште српске власти била је Народна канцеларија. Предвиђена погодбом Милоша и Марашли Али-паше од новембра 1815. године, а призната ферманом од 1816. године, почела је да ради одмах после споразума, док званично није била потврђена у Цариграду.¹⁹

Територијална надлежност Народне канцеларије односила се на цео Београдски пашалук. Надлежност њеног рада била је много шира од других управно-судских органа у Србији. Канцеларија је вршила посредничке, управно-полицијске и судске послове. Из докумената насталих у њеном раду види се да је канцеларија требало да врши неку улогу другостепеног суда. Судила је Србима за веће кривике и паши предавала оне које би осудила на смртну казну. Међу малобројним судским предметима налазе се углавном спорови око власништва, а од кривица помиње се силовање, док је политичке кривике решавао сам Милош, а Народна канцеларија је само обавештавала о окрутним казнама које су изрицане политичким окривљеним лицима.²⁰

Међу првим изабраним члановима Народне канцеларије налази се и Милоје Тодоровић из села Црнче у јагодинској нахији. Поред њега међу члановима се помињу још: Павле Поповић, Вујица Вуличевић, Петар Николајевић-Молер, Павле Матејић, Павле Сретеновић и секретар Јован Миоковић.²¹

Број чланова се касније повећавао.

Народна канцеларија била је смештена у Београду у кнежевском конаку, који се налазио у дворишту старе богословије, одмах доле испод Старог конака (простор на коме је данас Патријаршија).²²

На основу напред изнетог може се закључити да је правосуђе, до 1821. године како у Србији, тако и на овом подручју било веома магловито постављено. Тешко се може ући у траг надлежностима појединих органа са судским овлашћењима, а не може се говорити ни о неком поузданијем разграничењу надлежности. Изгледа да су нахијски кнезови били надлежни и за грађанске парнице и за кривике, а у њиховој надлежности било је и извршење скоро свих пресуда како сопствених, тако и оних које су доносили Књаз и Народна канцеларија.²³

Сачувани документи који сведоче о приликама у првим годинама Милошеве владавине несумњиво показују да су у обављању судске функције, и нахијски и кнежински кнезови, а у толико пре и сеоски кметови били безусловно потчињени Књазу. Он их је постављао и смењивао, а бројни извори показују

¹⁶ Мита Петровић, наведено дело, стр. 586 и 587

¹⁷ Исто, стр. 587

¹⁸ Вук Караџић, Вукови записи, СКЗ, Београд, 1964, стр. 12

¹⁹ Историја српског народа V-1, Београд, 1994, стр. 108

²⁰ Историја Београда 2, Београд, 1974, стр. 217

²¹ Мита Петровић, наведено дело, стр. 540

²² Историја Београда 2, наведено дело, стр. 218

²³ Срђан Шаркић, Историја српског правосуђа, Београд, 1997, стр. 48

и то да им је често отворено налагао како да суде у конкретном случају. Практику отвореног мешања у рад судова књаз Милош неће напуштати све до краја своје владавине 1839. године. Штавише, доследан сопственом, крајње упрошћеном патријархалном концепту врховне власти, он се никада није одрекао фактичког статуса врховног судије у Србији. О томе сведоче не само записи Вука Караџића и других Милошевих савременика, већ и запажања појединих странаца који су, дуже или краће, тада боравили у Србији. Јован Хаџић пише у својим Мемоарима да се Милош никако није мирио с тим да он као кнез не може имати судску власт: “Како би то било, говорио је, да један кмет у селу може судити и избити човека а ја да не могу. Чак и онда када су у нахијама успостављени нахијски судови-магистрати, а у Крагујевцу устројен Апелациони (Велики) суд, Књаз је остао изнад свих судова као врховни арбитар”.²⁴

Мешовита судска власт трајала је све до августа 1820. године. Вештином својом, а и захваљујући јачању Србије, књаз Милош је успео да крајем те 1820. године пренесе расправљање спорова и кривице Срба, искључиво у надлежности српских старешина.

Практично, књаз Милош се, као врховни кнез, често мешао у ствари нахијских муселима и осуђивао саме Турке. Вештином својом, и често чињеним поклонима, кнез Милош је мало по мало прибирао судску власт у своје руке, а муселиме оставио да суде само Турцима, и већ 1820. године, када се

завадио са Марашли Али-пашом, који је у лето 1821. године умро, установио је у Крагујевцу „Суд народни Српски”, са печатом „Суд общенародни Сербски”. У први народни суд Књаз је поставио и довео за судије: Павла Сретеновића, члана Народне канцеларије, као човека већ упућеног и вична за суђења, затим Јована Протића, Атанаса Марића, проту Матеју Ненадовића, Радојицу Жујевића и Пана Јеремића из Ресаве, а за писара Ђорђа Протића.²⁵

²⁴ Срђан Шаркић, наведено дело, стр. 49

²⁵ Мита Петровић, наведено дело, стр. 588

Zoran Marković
Historical Archives of Jagodina

Summary

**THE LEGAL SYSTEM IN THE DISTRICT OF POMORAVLJE
BETWEEN 1813. AND 1820.**

In the period right after the First Serbian Uprising, the territory of the actual district of Pomoravlje consisted mostly of the Jagodina and Čuprija regions (nahijas). By the Turkish reconquering and defeat the First Uprising, Serbian independence and legal system, established during the period of Uprising, were ruined. Reminders of the previous Serbian legal system were duties (which have been ordered by the Turkish authorities) of Serbian village leaders to collecting all of the taxes and incomes among the Serbian population.

After the Second Serbian Uprising some elements of the Serbian legal system have been re-established. It was the period of specific duality or sharing the jurisdictions between the Turkish and Serbian authorities. The jurisdiction of Turkish authorities and judges has covered municipalities, with obligated presency of one Serbian nahija leader, in cases of court proceedings to Serbs. On other side, regional and local Serbian leaders have had exclusive rights of judging in rural communities. According to agreement between prince Miloš Obrenović and Turks, since 1820. all of the cases of court proceedings to Serbs have been transferred under the jurisdiction of Serbian judges.